

ההשלכות הכלכליות של יוזמות החקיקה של הקואליציה

תקציר

[קישור לנייר המלא]

פרופ' איתי אטר | ד"ר צחי רז | ד"ר יניי שפיצר

עילי גבאי | דולב קולקהגלבר

בראשית חודש ינואר 2023, כשבוע לאחר השבעת ממשלת ישראל ה-37, הוצג לראשונה בפני ציבור הישראלי צבר חוקים מקיף שנועד לערוך שינוי עמוק, יסודי ומהותי במערכת המשפט בישראל וביחסים בין רשויות השלטון בדמוקרטיה הישראלית. צבר חוקים זה נועד להסיר, הלכה למעשה, מגבלות החלות על הרשות המבצעת, וזאת באמצעות צמצום הכוח והסמכויות של מערכת המשפט ומוסד הייעוץ המשפטי לממשלה. במקביל אליו, קידמה הקואליציה יוזמות חקיקה וצעדי מדיניות נוספים שרוחם ומשמעותם דומה. מכלול היוזמות האלה עורר ביקורת חריפה מצד גורמים בכירים בקהילה העסקית, המשפטית, האקדמית והפוליטית. מנגד, תומכי יוזמות הקואליציה נהנים גם הם מתמיכה ציבורית רחבה, ומרוב בקרב חברי הכנסת אשר נבחרו בבחירות שנערכו ב-1 בנובמבר, 2022.

מטרת נייר זה היא להציג ולפרט את הביקורת שהגיעה מקרב קהילת הכלכלנים בארץ ובעולם, אשר התריעו כנגד ההשלכות השליליות של יוזמות החקיקה על הכלכלה הישראלית. הוא מספק הסבר מפורט ומנומק להתרעות רבות אלו, באופן אשר יאפשר לציבור רחב בישראל להבין את טענות הכלכלנים לעומק. ב-25 בינואר פורסם [מכתב הכלכלנים](#) עליו חתמו מאות אקדמאים מתחומי הכלכלה ומנהל העסקים, אשר הזהיר כנגד הנזק הפוטנציאלי שייגרם לכלכלה הישראלית בעקבות השלמת יוזמות החקיקה, בדגש על נזק ארוך טווח לרווחה ולצמיחה הכלכלית. למכתב זה הצטרפו חתני פרסי נובל לכלכלה, ועשרות מנכ"לים לשעבר של המשרדים הכלכליים בממשלות ישראל. בהמשך, הצטרפו לקריאות ואזהרות דומות בכירי הכלכלנים בעולם, בנקי השקעות וארגונים בינלאומיים, סוכנויות דירוג, ראשי מדינות, משקיעים פרטיים, וכן יחידות בשירות הציבורי האמונות על הנושא – מחלקת המחקר של בנק ישראל, ואגף הכלכלנית הראשית ואגף התקציבים במשרד האוצר.

לשיטתנו, התומכים ביוזמות החקיקה רואים בדמוקרטיה שיטה אשר בראש ובראשונה מיישמת את עקרון הכרעת הרוב, כפי שהיא באה לידי ביטוי בבחירת הנציגים לרשות המחוקקת. המתנגדים רואים בה שיטה המשתמשת בעקרון זה לשם פתרון מחלוקות תוך שמירה וקידום של עקרונות חשובים נוספים, כגון שלטון החוק והגנה על זכויות המיעוט. הנחת המוצא של הנייר אינה מתיימרת לעסוק בשאלה הזו, לפחות לא במובן המקובל, אלא מניחה שהתוצאה המכוונת, ואמנם המוצהרת, של יוזמות הקואליציה היא הסרת בלמים ואיזונים מעל קבוצות הכוח השולטות במערכת הפוליטית, ובהתאם צמצום היכולת לקיים ביקורת אפקטיבית על הרשות המבצעת.

במוקד הקשר שבין יוזמות החקיקה והפיתוח הכלכלי של ישראל בטווח הארוך נמצא הקונצנזוס שהתגבש במחקר הכלכלי בתחומי הכלכלה הפוליטית וההיסטוריה הכלכלית, לפיו מוסדות "טובים", כאלה שתומכים בפיתוח וצמיחה כלכלית, מאופיינים במערכת של איזונים ובלמים המגבילה את כוחו של השלטון ומונעת ריכוז של כוח יתר במוקד יחיד. כלומר, פגיעה במאפיינים אלה עלולה לפגוע ביסודות שעליהם נסמך השגשוג הכלכלי של המשק בטווח הארוך. בכלל זה נודעת חשיבות רבה למנגנוני בקרה ופיקוח, כגון סייגים חוקתיים, מערכת משפט עצמאית, עליונות שלטון החוק, ומנגנון בירוקרטי מקצועי ועצמאי. מאפיינים אלו נוגעים ישירות ליוזמות החקיקה.

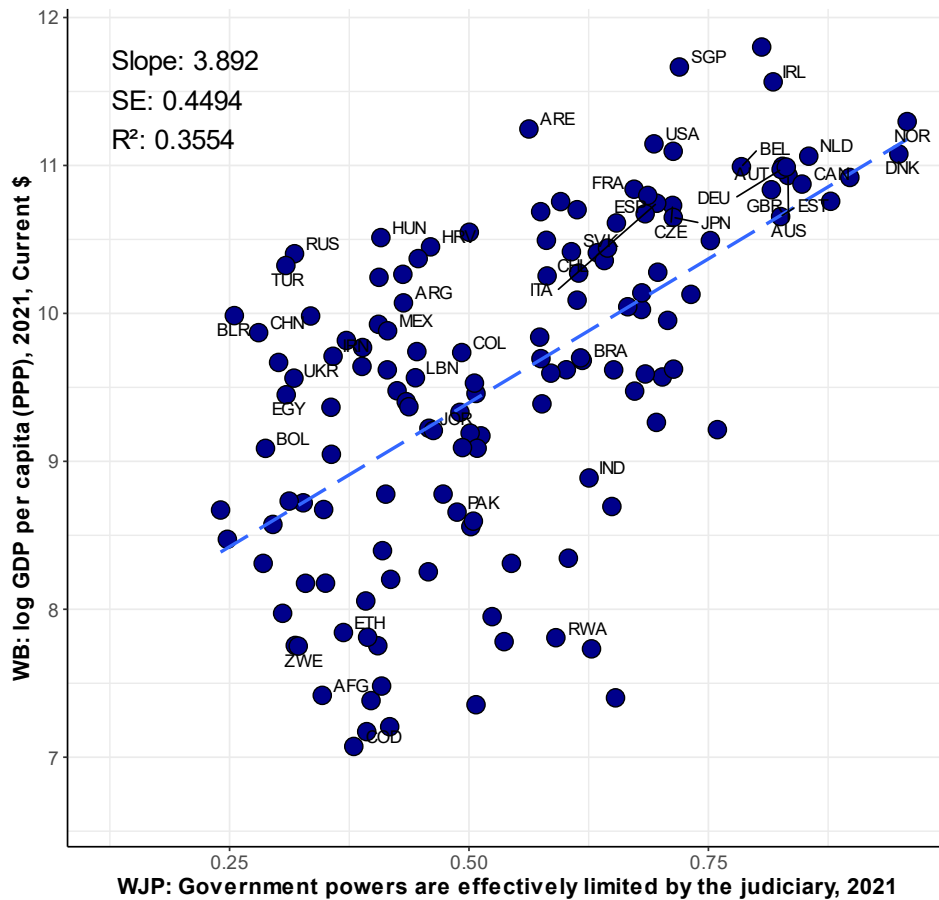
כאשר מאפיינים אלה חסרים, מצטבר כוח רב מדי בידי קבוצה מצומצמת של בעלי אינטרסים – זו יכולה להיות משפחת מלוכה, מעמד חברתי, מפלגת שלטון, מיעוט אתני או דתי, או אפילו קבוצת רוב. בהיעדר מנגנונים ומוקדי כוח המאזנים את כוחה, במוקדם ובמאוחר יש לצפות כי האפשרות לתעל משאבים לטובת הקבוצה השלטת תנוצל, וזאת על חשבון האינטרס הפוליטי והכלכלי של קבוצות שאין להן חלק בשלטון. התוצאה היא תופעות כמו "תפיסת" המדינה, קפיטליזם של מקורבים, שחיתות עמוקה, הדרת קבוצות חלשות מהשכלה ומהזדמנויות כלכליות, בריחת מוחות, ובאופן כללי הקצאה בלתייעילה של משאבים כלכליים והיעדר תמריצים לחדשנות. בטווח הקצר, בדרך כלל נהנית הקבוצה השלטת מהכוח העודף שבידיה, אולם בטווח הארוך כל שדרות החברה נפגעות. במילים אחרות, מוסדות כלכליים "נצלניים", אשר מעניקים כוח רב מדי לקבוצה השלטת, מאפשרים לה ליטול לעצמה נתח גדול יותר מעוגת המשאבים של המשק, אך המחיר הוא שבטווח הארוך העוגה כולה מצטמקת, או למצער, אינה גדלה כפי הפוטנציאל שלה.

על הידע התאורטי וההיסטורי אנו מוסיפים סידרה של עדויות אמפיריות התומכות בקשר שבין קיומם של בלמים ואיזונים ובין פיתוח כלכלי ארוך טווח. חשוב להדגיש כי בהינתן מגבלות הזיהוי והקושי הטבוע בייצור תחזיות כלכליות אמינות על פני כמה עשורי שנים, העדויות האלה לא נועדו לספק תחזיות מדויקות לקשר שבין תכני יוזמות הקואליציה ובין שגשוג המשק בטווח הארוך. תחזיות מדויקות אינן אפשריות, בגלל הקושי בכימות השינויים, חוסר הוודאות המובנה בכל תחזית כלכלית ארוכת-טווח, וכן בגלל בעיות הזיהוי האמפירי שעליהן אפשר להתגבר רק באופן חלקי. יחד עם זאת, נוכח הידע הרב שנצבר במחקר הכלכלי לגבי החשיבות של מערך בלמים ואיזונים לפיתוח כלכלי, והפגיעה הקשה הצפויה במערך האיזונים והבלמים במדינת ישראל, עמדתנו היא שיש לראות באומדנים שנציג המחשה לסדרי הגודל של הנזקים הכלכליים האפשריים. להבנתנו, על אף הקושי לייצר תחזיות מדויקות ואמינות, הציבור ונבחרי חייבים להכיר את סדרי הגודל האלה על מנת לאפשר דיון רציני וקבלת החלטות מושכלת, בוודאי כאשר ההשלכות של החלטות העומדות על הפרק הן דרמטיות והרות גורל.

לשם כימות המאפיינים המוסדיים, אנו נעזרים במדדים מקובלים לאפקטיביות של מערך הבלמים והאיזונים, בדגש על מדדים של היקף הביקורת השיפוטית על הרשות המבצעת בכל מדינה במגוון רחב של מדינות ולתקופה של עשרות שנים. תרשים 1 מראה, באופן עקבי עם הספרות המחקרית בתחום, כי קיים מתאם סטטיסטי חיובי וחזק ביותר בין מדד לאפקטיביות הביקורת השיפוטית לבין המדד המקובל החשוב ביותר לפיתוח כלכלי ארוך טווח: התוצר לנפש מתוקן לכוח הקנייה במדינה (PPP). כמו כן, אנו מראים כי קיים מתאם חיובי חזק בין המדדים המוסדיים ובין מדדים המשקפים כמה מערוצי השפעה העיקריים עליהם מדברת הספרות: רמת ההשקעה בנכסי הון קבועים לנפש, רמת החדשנות, וטוהר המידות במגזר הציבורי.

תרשים 1

הקשר בין מגבלות שיפוטיות על הממשלה לבין פיתוח כלכלי בטווח הארוך

הערות: התרשים משתמש בנתוני חתך רוחב של מדינות בשנת 2021, השנה האחרונה בה זמינים נתוני המשתנה התלוי. קו המגמה המקווקו מייצג את הערכים החזויים מרגרסיה ליניארית עם חותך וללא משתני בקרה. מקור לנתונים:

WJP Rule of Law Index (2021). Factor 1.2: Government powers are effectively limited by the judiciary
The World Bank. 2021 GDP per capita, PPP (current international \$)

את הקשר שבין המדדים המוסדיים ובין התוצר לנפש בטווח הארוך נאמוד באמצעות שתי גישות אמפיריות. הראשונה משתמשת בנתוני פאנל כאשר הזיהוי מתבסס על שונות מפקחת בין מדינות בחתך רוחב. גישה זו משתמשת בשונות ארוכת הטווח באיכות המוסדות במדינות שונות, באופן שהולם את הידוע בספרות המחקרית על ההשלכות ארוכות הטווח של המאפיינים המוסדיים וההמשכיות שלהם על מדדי הפיתוח הכלכליים. לפי גישה זו קשה יותר לזהות באופן אמין את ההשפעה הנפרדת של מאפיינים מוסדיים בודדים ממאפיינים נלווים אחרים. הגישה החלופית שבה אנו משתמשים עוקבת אחר האסטרטגיה האמפירית של אגימולגו ואחרים (2019), ובה הזיהוי נסמך על השינויים המתרחשים במאפיינים המוסדיים בתוך מדינה על פני זמן. יתרונה של גישה זו הוא בזיהוי האמין יותר של ההשפעה המוסדית, ביכולת לבודד אותה מהשפעות אחרות, וכן בביקוח על המגמות הדינמיות של התוצר לנפש. גישה זו היא השיטה המקובלת והמתקדמת ביותר בספרות המחקרית לזהות את ההשפעה המוסדית בתוך מדינה על מדדי פיתוח כלכליים; חסרון של שיטה זו הוא בכך שהיא אינה משתמשת בשונות החשובה שבין מדינות. להשקפתנו, שתי הגישות האלה משלימות האחת את השנייה. באופן כללי אומדני ההשפעה גדולים יותר בגישה הראשונה, אולם על פי שתיהן

מתקבל כי למגבלות שיפוטיות על הממשלה יש השפעה דרמטית ומסדר גודל ראשון על פיתוח כלכלי בטווח הארוך: ככל שהמוסדות של המדינה "טובים" יותר, ובכלל זה, ככל שקיימות מגבלות אפקטיביות על כוחה של הרשות המבצעת, כך עולה רמת המחייבה של המשק בטווח הארוך.

כדי לקשר בין המתאמים שמצאנו לבין היקף הפגיעה במדדי הפיתוח של ישראל, עלינו לכמת תחילה את הפגיעה באפקטיביות הביקורת השיפוטית בישראל בעקבות יישום יוזמות החקיקה של הקואליציה. לשם כך, אנו מאמצים שתי גישות. לפי הגישה האחת, אנו מקישים מעצמת השינויים במדדים אלו בהונגריה ובפולין על עצמת השינויים החזויה בישראל, מתוך הנחה כי קיים דמיון רב בין אירועי הנסיגה הדמוקרטית שם ובין אלה הצפויים בישראל, ומכאן שסדרי הגודל של השינויים הם דומים. לפי הגישה השנייה, אנו נעזרים בסימולציה שערכו חוקרי מדעי המדינה בישראל כדי להעריך את השינוי במדד הביקורת השיפוטית כתוצאה מיישום יוזמות הקואליציה. מתוך אלה, בשילוב המתאמים הסטטיסטיים שתוארו למעלה, מתקבלות הערכות היכולות לשקף את סדרי הגודל של הנזקים הצפויים לכלכלת ישראל בטווח הארוך.

לפי חישובינו, **אומדני הפגיעה בתוצר לנפש בטווח הארוך הם בסדר גודל של עשרות אחוזים**; אומדני הסימולציות והספציפיקציות השונות נעים בין ירידה של 9% באומדן המתון ביותר ועד לירידה של כ-45% באומדן החמור, ביחס לתרחיש חלופי בו יוזמות החקיקה אינן מיושמות. במונחי שנת 2022, המשמעות של כל 10% כאלה היא אובדן הכנסה שנתי למשק של כ-175 מיליארד ₪, או כ-92 אלף ₪ למשק בית בן 5 נפשות, בכל שנה ושנה. כאמור, האומדנים הללו אינם תחזיות, אולם **אפילו אם רמת הדיוק שלהם היא נמוכה, התמונה הכללית המתגבשת היא כי הסכנה האפשרית בה מדובר היא בסדר גודל חסר תקדים, וכי היא עלולה לעכב את הפיתוח הכלכלי של ישראל בשנים רבות ולדרדרה אל תחתית רשימת המדינות המפותחות.**

ראוי לציין כי **כמה מהמאפיינים של המשק הישראלי מעלים חשש שהפגיעה בו תהיה חריפה ומהירה במיוחד**. ראשית, כמוסבר למטה, ענף ההייטק הישראלי עשוי להיות רגיש במיוחד לשינוי הסביבה המשפטית והמשטרית, בהיותו נסמך במידה רבה על זרמי השקעות ישירות המגיעות מחוץ לישראל, היכולים להיות מופנים בקלות ובמהירות ליעדים אחרים כתוצאה מהידרדרות בסביבה זו. על כך יש להוסיף את הסכנה ארוכת הטווח לבריחת מוחות הדרגתית אך משמעותית, של עובדים עתירי-מיומנויות המהווים את היסוד העמוק לתעשיית ההייטק המקומית, בעוד שאפשרויות הניידות הגלובלית שלהם הן הגבוהות ביותר.

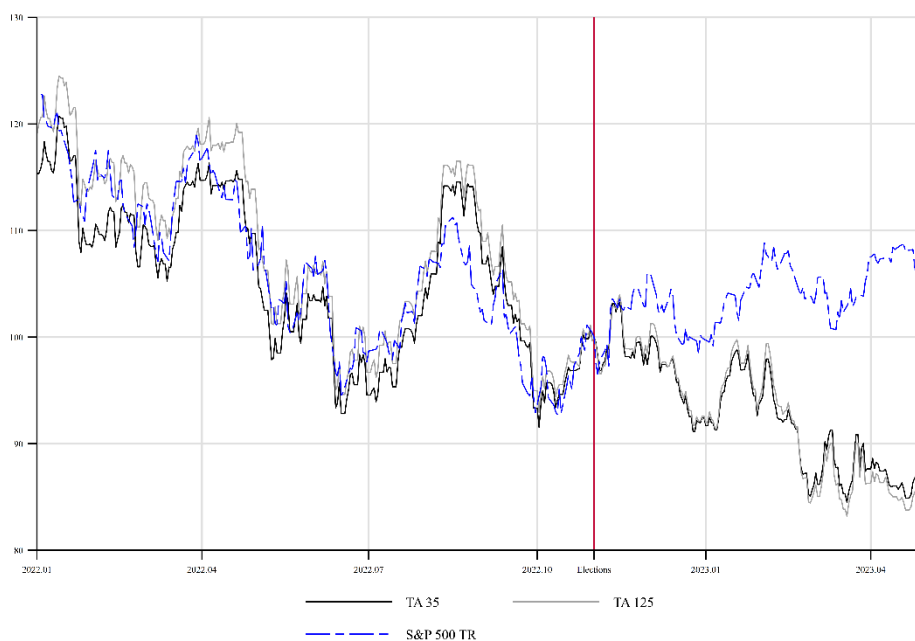
סיבה נוספת לדאגה היתרה במקרה הישראלי היא המבנה הסקטוריאלי של החברה המקומית. הספרות מדגישה, בין היתר, כי מוסדות המאפשרים לקבוצות מצומצמות באוכלוסייה לשלוט עם מעט מדי מגבלות פוגעים בצמיחה ארוכת הטווח מכיוון שהם מתעלים משאבים כלכליים לטובת האינטרס הסקטוריאלי באופן שמונע הקצאה יעילה של משאבים ופוגע בתנאים התומכים בחדשנות. אולם המשמעות של הקצאה סקטוריאלית בישראל היא חמורה במיוחד, נוכח הריבוי הטבעי הגבוה ובעיית ההשכלה וההשתתפות הנמוכה בכוח העבודה בקרב החברה החרדית, אשר כלכלנים רבים רואים בו איום כבד ביותר על עתיד המשק הישראלי בטווח הארוך.

פטור בלא כלום אי אפשר, והנייר מתאר ומתעד בקצרה גם **נזקים כלכליים משמעותיים ביותר שכבר נגרמו למשק הישראלי בחודשים האחרונים**, וזאת נוכח עליית הסיכון בסביבה העסקית, התפתחות סנטימנט שלילי בשווקים והתגברות ההערכות לפיהן הנזקים העתידיים צפויים להתממש. אנו מתייחסים, בין היתר, להיווצרותם של פערי תשואות במדדי המניות בין ישראל לבין חו"ל, לפיחות של ערך השקל ביחס לדולר, ולירידה בהיקף ההשקעות בתעשיית ההייטק המקומית מעל ומעבר למגמת הנסיגה העולמית בתעשייה זו.

בפרט, אנו בוחנים את שיעור התשואה של מדדי תל אביב 125 ותל אביב 35 ביחס למדד ה-S&P 500 האמריקני. כפי שאפשר לראות בתרשים 2, מגמת המדדים השונים היתה כמעט זהה עד נובמבר 2022, החודש בו נערכו הבחירות לכנסת האחרונה. מנובמבר 2022 ניכרת התפצלות ברורה, כאשר מדד המניות הישראלי מראה נחיתות משמעותית ביחס למדד המניות האמריקני. נכון לסוף חודש מאי 2023, **ביצועי החסר של מדדי תל אביב הם כ-20 אחוזים מתחת למדד השוואה**, שלפי השערותנו משקף את התרחיש החלופי בלא זעזועי החודשים האחרונים (איבוד ערך של 12-14 אחוזים במונחים דולריים בהשוואה לעליית ערך של כ-8 אחוזים במדד האמריקאי). ביצועי החסר לא משקפים רק את הירידה השקלית במדדים הישראליים אלא בנוסף לכך גם את הפיחות שחל בערך השקל. במילים אחרות, חוסך שהיה רוכש מניות ישראליות ביום הבחירות היה נותר היום עם ערך דולרי הנמוך בכ-20 אחוז מחוסך שבחר לרכוש באותו סכום כסף מניות אמריקאיות ביום הבחירות. **הנזק שנבע מכך לעושר משקי הבית הישראליים הוא בסדרי גודל של עשרות מיליארדי שקלים.**

תרשים 2

מדדי תל אביב ומדד S&P 500

הערות: התרשים מציג את שער מדדי המניות של מדד ת"א 125, ת"א 35 ומדד S&P 500 האמריקני, כאשר כל אחד מהמדדים מנורמל לרמה של 100 ביום הבחירות לכנסת, ב-1 בנובמבר. המגמה של שלושת המדדים כמעט זהה עד מועד הבחירות, ולאחריו נפתח פער בין מדדי המניות בישראל לבין מדד המניות האמריקני. הפער הולך וגדל עד סוף תקופת המדגם בראשית חודש מאי, 2023.

כמו כן, אנחנו מזהים כי החל מסוף חודש ינואר 2023 חל **פיחות חריג ומהיר של כ-10% בערך השקל** (נכון לתחילת חודש מאי) ביחס לתחזית המבוססת על דפוס סדור שנשמר בקפדנות במשך תקופה ארוכה ביחס למדד מניות ה-S&P 500. ההתפצלות אירעה בשבועות שלאחר פרסום יוזמות החקיקה של הקואליציה, והיא העצימה ככל שהתבררו היקף החקיקה והסכנות הצפויות ממנה. ניכרות גם עדויות ראשוניות לכך שכמות ההשקעות הזרות בתעשיית ההייטק הישראלית ירדה במידה רבה, שאינה מוסברת במלואה עלידי נסיגת ההשקעות הגלובלית בחודשים האחרונים, וכי המשקיעים מגיבים גם במעבר חד לרישום החברות החדשות

בארה"ב ולא בישראל. באופן טבעי, לאור קצב ההתפתחויות בחודשים האחרונים וחלקיות זמינות הנתונים העדכניים, יש לקרוא את התוצאות הנוגעות לטווח הקצר במידה של ספקנות. לשיטתנו, חלק ניכר מנזקים אלו הינם סימפטומים המעידים על הפגיעה העתידה להתרחש במשק הישראלי בטווח הארוך, ולא הבעיה לכשעצמה; חומרתם מעידה על כך ששווקי המימון חוזים שחורות למשק הישראלי.

מטבע הדברים, אף פריט במקבץ העדויות שאנו מציגים כאן אינו מוכיח לבדו ומכמת באופן מדויק את הנזקים הכלכליים הצפויים. אולם כל העדויות מצביעות באופן עקבי על אותה התוצאה – הידע שהצטבר בספרות לגבי המתאמים שבין מוסדות ובין פיתוח כלכלי והמנגנונים המייצרים אותם, הממצאים האמפיריים המוצגים כאן לגבי הטווח הארוך והקצר, והחשש כי מבנה המשק והחברה הישראלית הופכים את כלכלת ישראל לפגיעה במיוחד לזעזועים מוסדיים – מובילים למסקנה כי הסכנה היא ממשית וכי יתכן שהיא בעלת קנה מידה מחריד.

* * *

לסיכום, החשש הוא כי יוזמות הקואליציה יחתרו תחת יסודותיה המוסדיים של כלכלת ישראל בהעבירן כוח רב מדי בלא מעצורים בידי קבוצת רוב צרה השולטת במערכת הפוליטית, כך שיתאפשר לה לתעל משאבים לצרכים סקטוריאליים ואישיים, לפתח 'קפיטליזם של מקורבים', לפגוע בזכויות ובאינטרסים הכלכליים של קבוצות שאינן מיוצגות באותה קואליציה, להשחית את השירות הציבורי, לעודד בריחת מוחות, וככלל, לעצב 'כללי משחק' כלכליים אשר מחבלים באפשרות להגשים צמיחה ארוכת טווח. גישות שונות לאמידת גודל הנזק הכלכלי, מצביעות בדרכים שונות על אפשרות לנזק כלכלי עצום, השקול לשנים רבות של צמיחה אבודה. עדויות קצרות טווח, מובהקות למדי, מעידות כי שווקי ההון אכן מזהים סכנות מעין אלה, וכי תגובותיהם המהירות גורמות כבר עתה לנזקים שעלותם נאמדת בעשרות מיליארדי שקלים. ברי כי מטרת יוזמות הקואליציה היתה לקדם רפורמות במשטר מדינת ישראל אשר יהלמו מטרות אזרחויות המקודשות בעיניי חבריה, וכי תוצאות כלכליות אינן חזות הכל. ואולם, ראוי כי מהלך זה נרחב לשינוי סדרי המשטר יעשה בתשומת לב רבה, בזהירות ובחרדת קודש, לאחר שכל השלכותיו – כולל אלו שמקדמיו לא כיוונו אליהן – יתבררו היטב. בכלל אלו, אנו רואים חובה להצביע ולהתריע על ההשפעה של יוזמות החקיקה על הפיתוח ארוך הטווח של המשק הישראלי; פיתוח שבלעדיו אי אפשר לקיים לאורך זמן חברה הפועלת בסביבה מסוכנת ברווחה ובביטחון. למרבה הצער, בחודשים האחרונים התברר כי סוגיות אלה לא נשקלו כאשר קודמו יוזמות הקואליציה. במובן זה, הנייר הנוכחי משלים עבודת מטה הכרחית שמעולם לא נעשתה.

מסקנת המדיניות מנייר זה היא כי יוזמות הקואליציה, במתכונתן המקורית או במתכונת אחרת הדומה לה, חייבות להיעצר ולהיגנז. לאחר מכן, כל יוזמה אחרת לשינוי מהותי בסדרי המשטר של מדינת ישראל, חייבת להיעשות תוך שקלול השלכותיה על עתיד המשק הישראלי והחברה הישראלית.

פרופ' איתי אטר הוא עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה וחבר סגל בכיר בפקולטה לניהול ע"ש קולר באוניברסיטת תל אביב; עורך הרבעון לכלכלה, עמית מחקר במרכז האירופי למדיניות כלכלית, מייסד פורום הכלכלנים למען הדמוקרטיה, ומוביל יוזמת מכתבי הכלכלנים. בעל תואר דוקטור לכלכלה מאוניברסיטת סטנפורד. מחקרו מתמקד בנושאי יוקר המחיה ותחרות ורגולציה במשק הישראלי.

ד"ר צחי רז הוא מרצה במחלקה לכלכלה ע"ש משפחת בוגן ובתוכנית המשולבת לפילוסופיה, כלכלה ומדע המדינה (פכ"מ) באוניברסיטה העברית בירושלים. בעל תואר דוקטור לכלכלה מאוניברסיטת הרווארד. תחומי המחקר שלו הם היסטוריה כלכלית, כלכלה פוליטית וכלכלת תרבות.

ד"ר יניי שפיצר הוא מרצה במחלקה לכלכלה ע"ש משפחת בוגן ובתוכנית המשולבת לפילוסופיה, כלכלה ומדע המדינה (פכ"מ) באוניברסיטה העברית בירושלים. בעל תואר דוקטור לכלכלה מאוניברסיטת נורת'וסטרן והשלים פוסט־דוקטורט באוניברסיטת בראון. מחקריו עוסקים בדמוגרפיה ובהגירה היסטורית, ובמיוחד בהיסטוריה הכלכלית של עם ישראל ושל ההגירות ההמוניות לעולם החדש.

עילי גבאי שימש כעוזר מחקר בהכנת מסמך זה וכעוזר מחקר במרכז לממשל וכלכלה במכון הישראלי לדמוקרטיה. סטודנט לתואר ראשון בתוכנית המשולבת לפילוסופיה, כלכלה ומדע המדינה (פכ"מ) באוניברסיטה העברית בירושלים. היה עוזר מחקר בצוות הסכמי השקעות וסחר באגף הכלכלנית הראשית במשרד האוצר.

דולב קולקה'גלבר שימש עוזר מחקר בהכנת מסמך זה. סטודנט לתואר ראשון בתוכנית המשולבת לפילוסופיה, כלכלה ומדע המדינה (פכ"מ) באוניברסיטה העברית בירושלים. היה עוזר מחקר בחטיבת תכנון מדיניות ואסטרטגיה במשרד המשפטים.